

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

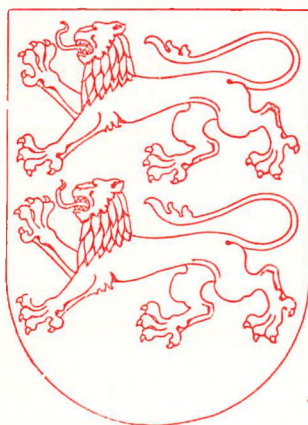
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann og Christian Stenz

INDHOLD:

Marten Refslund Poulsen: Bovlund Frimenighed 1900-1950

August F. Schmidt: Sønderjydske bidrag til helbredelsen af fodvrid

Fortegnelse over dagbladsartikler 1950

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Museumsinspektør H. Neumann, Åstrupvej, Haderslev.
Lærer Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S

Vojens

„CIMBRIA“

Tømmerhandel A/S
Aabenraa
Træløst - Bygningsartikler
Støbegoda
Tlf. 2006 - 2007 - 2008

AKTIESELSKABET
SKARREHAGE MOLERVÆRK

Nykøbing Mors

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Thisted
Uldspinderi & Tæppefabrik A/S

Thisted

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes.

Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

Aktieselskabet
C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

Peter Jessen

Manufaktur & Konfektion
Aabenraa

KURANSTALTEN
Gl. Skovridergaard
IB KRISTIANSEN
KULÆGE
AABEN HELE AARET
SILKEBORG
FORLANG
PROSPEKT
TLF 314
313

A/S Sønderjydske
Frøtorsyning

Frøavl og Frøhandel.
AABENRAA

Haslev
Gymnasium

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

Frøcontoret

(for undersøgt Markfrø)

(Grundlagt 1887)

KOLDING

Leveringer under Statsfrøkon-
trollens selvvirkende Kontrol

Antager Frøavlere

Sønderjydske
Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S

HØJER

✱

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

A
S
C. Andresen
AABENRAA
Telefon 3333
Jern- og Staalforretning

HEJMDAL

Landsdelens Blad

A/S Dansk Kødekstrakt Co.
Aabenraa
Tlf. 2909

Støt de
sønderjydske Indsamlinger

BOVLUND FRIMENIGHED 1900-1950

AF MARTEN REFSLUND POULSEN

En tale, holdt ved en 50 års fest for Bovlund frimenighedskirkes indvielse den 16. september 1900, efter at den uretmæssigt havde været lukket i fire år af de preussiske myndigheder.

Man har bedt mig fortælle om forudsætningerne for Bovlund frimenighed. Læge frk. Skovmand sagde engang for at klargøre, hvorledes et organs forhold kan påvirke et andet: Det hele er jo nu engang i eet hylster. Det samme gælder for slægterne. Deres åndelige indstilling påvirkes i nogen grad af deres ydre forhold — og påvirkningen holder sig længe, hvad vi særlig kan se i Sønderjylland.

Da hertug Hans d. ældre på Hansborg i Haderslev døde ugift i 1580, arvede hans brodersøn kong Frederik II bl. a. Haderslev amt. Skønt han endnu kun levede i 8 år, nåede han dog at udkøbe alle herremænd i Haderslev amt og lade bønderne få gårdene (undtagen på Gram gods) i et frit og billigt arvefæste, som de i første halvdel af det 19. århundrede kunne købe til selveje for 8 daler pr. otting, der ikke var en ottendedel men en kvart af en helgård.

Bønderne blev tidligt selvbevidste, for de havde det allerede under arvefæstet, som om de var selvejere. I den første tid var de noget rå og voldsomme. — Først lang tid efter var renaissancesindet fra overklasserne nået ned til dem. Jørgen Fausbøl fortæller i sine minder fra Branderup og Agerskov sogne, at i gammel tid gik det ved et konebarsel i Rurup (altså en barselstue) vildt til, og provst Otto Riese i Agerskov skriver i 1772 om, hvordan der i hans barndom i Agerskov og efter ældres udsagn havde været meget af, hvad han kalder reder af papisme og hedenskab. Der blev holdt ligvagt endog ind i det attende århundrede, hvor det begyndte alvorligt, fortsatte med løjer, sang og kædedans og kortspil på kisten.

Pietismen bragte dette og lignende til ophør — og bragte inderlighed, alvor og glæde. Efter et par år i Branderup, kom Nicolai Brorson, Hans Adolf Brorsons broder, 1715 til Bedsted. De må være kommet til Agerskov præstegård, for de blev gift med 2 søstre til Otto Riese.

Andelige bevægelser skifter jo — uden at det er let at se hvorfor. Er det en reaktion? Rationalismen med dens forstandsdyrkelse indtog præstegårdene — og det endnu ret sparsomme skolevæsen.

1806 kom der en meget betydelig præst til Agerskov: Knud Aagaard. Han var født i Kolding, kom til Agerskov fra et kald i Thy, provst over Tørning len i 1829. Det er betegnende for en rationalistisk præst, at han skrev: Vejledning ved en gårds drift i hedeegnene“, og at den var så god, at den blev prisbelønnet og udgivet af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab i 1810. I 1815 kom hans topografisk værdifulde beskrivelse over Tønning len — og 1824: Christelig håndbog for quindekjønnen af alle stænder — der nu er ulæselig.

Bønderne var tidlig blevet ret oplyste. Dyssel skriver i 1774: Overalt i det slesvigske oplæres bønderbørn meget ypperligt i skrivning og regnekunst indtil algebra. Det er en herlig følge af den lyksalige frihed, den slesvigske bonde nyder. Det gjaldt ikke blot bønderne, men ved en klage, som 4 forbedelser (= indsiddere) i Bovlund havde afgivet ved samme tid over udskiftningen, fik de et godt forlig, som tre af dem kunne underskrive — kun en med ført hånd.

I sin beskrivelse over Tørning len (altså fra 1815) fortæller Aagaard: „Det stykke flæsk, som en husmoder i Thy uddeler til 3 personer, anses her ikkun tilstrækkeligt til én“. Videre „Det er ikke sjældent at se bønderne iførte silke eller Sirtseskjoler med stråhatte på hovedet“. Og: „Finder man større tarvelighed og nøjsomhed hos nørrejyder end hos sønderjyder, så er det unægtelig, at man med større velbehag træder ind i disses end hines huse. Udslæt og hudsygdomme findes meget sjældent her, endog hos de fattigste“. Aagaard roser også deres moral. „Her hører man ingen banden“.

Jeg har indtryk af, at Aagaard var en from mand. Det kan han jo godt have været, fordi han var rationalist. Det tjener ham til ære, at han i beskrivelsen over Tørning len skarpt påtaler det danske sprogs tilsidesættelse i Slesvig — altså 16 år før Chr. Paulsens berømte skrift om danskheden i Sønderjylland.

Aagaard meddelte i Agerskov kirke, at han fra 1813 påtænkte at indføre „Den evangelisk christelige salmebog“ og et nyt (rationalistisk) ritual. 36 protesterede — deraf 21 fra Bovlund.

Da det ikke hjalp, indsendte 104 „af de største familier“, som de skrev, en klage til kongen — uden resultat. Grunden har vel været, at der er overvintret noget fra pietismens tid, og også nogen konservatisme. Aagaard lærte i hvert fald beboernes stejle og uimponerede sind at kende.

Ved den tid var der for alvor krise over landet — først efter 1828 blev det kendeligt bedre. Man sled og sparede, og da tiderne blev bed-

re og bedre, og gode ved midten af det nittende århundrede, blev man velstående. Efter den tids forhold hørte Bovlundegnen til de af naturen begunstigede. Aagaard skriver: Man regner dem for gode byer, der som Bovlund og Roost har 40 læs hø til en otting. Endnu ved boniteringen først i 1870erne blev eng sat højt. Man så ned på nørrejyder. Endnu i min barndom, da nørrejyderne var kørt os forbi, hed det sig, at der var egne i Nørrejylland, hvor man havde en kløpæl midt i deres „Døns“. Endog røddingegnen blev ikke rigtig regnet. Ak, hvor forandret!!!

Trods alt det, havde man sans for andet end penge. Da Sønderjylland vågnede i 1830- og 40-erne, var man fulgt med. Adskillige af sønnerne blev sendt til Rødding højskole. Den var af gode grunde ikke ganske som de senere højskoler, der har et islæt fra Kold. Flor var vel grundtvigsk, men også nationalliberal — og det prægede eleverne. De blev kundskabsrige og kritiske, og særlig i Bovlundegnen gik man ikke med hjertet på vesten.

Der er med rette bleven sagt, at Bovlund frimenighed er et barn af Rødding frimenighed, men da den har været så forskellig, må det nok være et plejebarn.

I røddingegnen var man jo, som Thade Petersen fortæller i De sønderjydske frimenigheders historie, påvirket ved udsendinge fra Christiansfeld, og ved vakte fra de fynske gudelige forsamlinger, som var flyttet dertil. Bovlund frimenighed kom til at bestå af, foruden Bovlund-kredsen, af „Vesterkanten“, Forballum og Øster Aabølling kredsene. Begge havde været kongerigske, Forballum engklave. Kun Øster Aabølling havde været påvirket af de vakte. I Bovlund og Forballum var man ikke videre påvirket fra Christiansfeld, og ingen fynske vakte var flyttet dertil. Vi så kun eftervirkningen, når Mads Jensen kom, skønt han allerede fra sin tidlige manddom var overvejende påvirket af Grundtvigs disciple — foruden når vi havde besøg af eller besøgte røddingkredsens lægfolk.

Så kom der et forår med unge, varmhjertede, grundtvigske præster og lærere til Sønderjylland. Til Mjolden kom pastor Hass i 1835, og året efter kom Kristen Kold som huslærer til Forballum i Mjolden sogn. Skønt han kun var der i 4 år, gjorde Kold der sin store opdagelse, der har reformeret særlig den danske børneskole, men også folkehøjskolen. Siegfred Ley, der vel under påvirkning af Søren Kierkegaard havde afbrudt sit teologiske studium, blev Kolds efterfølger. Da de par familiers børn i Forballum blev voksne, kom Siegfred Ley til Bovlund for at være lærer for Bunde Refslund den ældres børn. Den ejendommelige mand havde ikke liden indflydelse. Foruden at være børnelærere, samlede de også de voksne til folkelig og kristelig opli-

velse og oplysning. De og forresten også de andre lærere og præster brændte således for det, der lå dem på sinde, så de havde stor evne til at få andre med. Da biskop Mynster i København i 1840 kom med et rationalistisk anløbet ritulforslag, fremkom der fra Haderslev vesteramt en protest med 257 underskrifter fra Rurup, Branderup, Gestrup, Bovlund, Vellerup, Agerskov, Galsted, Vester Vedsted, Sønder Farup og Okholm (da til Haderslev amt), Forballum, Mjolden, Ottesbøl, Døstrup, Roager og Vodder. Nogle af underskriverne har været grundtvigsk påvirkede — alle har haft lyst til at protestere. Hass skrev, at han ikke havde fremkaldt den, men den blev sendt til ham til viderebefordring. Efter at Hass samme år var rejst til Smyrna som missionær med Kold som tjener, fik Mjolden endnu 2 præster med samme åndspræg: Hagen til 1851 og Harald Boisen til 1860.

1838 døde provst Aagaard. Nu var rationalismen forlængst ikke mere i Flor. Den ny mand i Agerskov, pastor Lund, som pastor Jensen fornylig har skildret i „Flensborg Avis“, var ikke upåvirket af Grundtvig, men hans forgænger, Aagaard, og efterfølger, Boesen, huskes dog mere.

1848—50 og de 14 år mellem de to slesvigske krige blev en grøderig tid. Hvad der var begyndt, foldede sig ud.

Pastor J. F. Boesen var 1846 kommet til Vodder nær Øster Aabølling. Han udrettede et folkeligt og kirkeligt arbejde, som heller ikke blev uden frugt hos de vakte. 1851 blev Morten Eskesen lærer i Hyrup ved Bevtoft, og han havde allerede den gang gode ben og et langt tøj. Han gav stødet til folkefesterne i Mandbjerg skov fra 1852—59. 1858 kom pastor Boesen til Agerskov, hvor han fortsatte i en større virkekreds, som han havde begyndt i Vodder. Han fik snart hjælpere i unge, virksomme lærere, som var bleven ansat i sognets skoler ved hans bistand. Jeg har ikke kunnet få fastslået, hvor i sognets skoler Chr. Appel, Hammershøj og Rosendal var. Mads Smidt kom til Bovlund, og i 1862 kom fader, Laurids Bertelsen Poulsen, til Rangstrup. De holdt småmøder rundt omkring og snakkede med folk om, hvad der lå dem på sinde, og pastor Boesen holdt bibellæsninger i sognets skoler.

Hver egn havde før mere end nu sit særpræg. Trafikmidler, pressen, telefon og radio virker til at udjævne. Deraf må man ikke lade sig forlede til at tro, at sognene var indelukkede. Folkeånden rejste sig og fløj viden om, uanset de tekniske hjælpemidlers mangler. Det gjaldt både folkeligt og religiøst. Man gik eller kørte glædeligt milevidt (4—6 mil og længere) for at træffe meningsfæller. Var det ikke let gjort, så var det til gengæld ikke kun goddag og farvel men grundig drøftelse.

Der kom et særligt røre i Vestslesvig ved Klosterbrødrene. Navnet

fik de ved i 1861 at holde et møde i Løgumkloster. De slog til lyd for, at hjemmetyskerne i den fortyskede del af Slesvig skulle have samme sproglige frihed i kirke og skole, som vi havde krævet for os selv. Det var Cornelius Appel, Tønder, og Siegfred Ley, Visby, der havde rejst kravet, og Appel var den ledende. En henvendelse til regeringen i denne sag i 1863 havde 11 underskrifter, deraf 3 herfra, de øvrige 8 fra Tønder, Visby, Randerup og Lovrup. Derved kom klosterbrødrene i modsætning til mange, som de ellers var på linie med, f. eks. Høgsbro. De blev anset for at være blå idealister, hvad de vel også var. Idealister kan jo være forud for deres tid — hvis det ikke kun er hjerne-spind. Deres krav blev opfyldt ved genforeningen i mindretalsordningen, og Jacob Appel var lykkelig ved at være medvirkende dertil.

Cornelius Appel og L. B. Poulsen har haft megen betydning for at skabe betingelser for Bovlund frimenighed — Appel ikke alene direkte men også indirekte ved at påvirke Poulsen. Fader fik sit blivende åndelige præg dels ved pastor Dahl, men mest ved Appel i Tønder. For ham og mange andre af det slægtled gjaldt, hvad pastor Jessen i Ødis sagde om sig selv, da han blev 90 år: Jeg er Vor Herre taknemlig for, at jeg blev født til at blive Grundtvigs discipel.

Så kom skæbneslaget, ulykken med fremmedherredømmet fra 1864.

Da C. Appel måtte flygte for pøbelen i Tønder, søgte han til Bunde Refslund den ældre i Bovlund, hvor han var med familie i flere uger, indtil han fik bolig i højskolegården i Rødding.

Tyskerne pressede ikke straks på med germaniseringen. Den kom, med mildere perioder imellem, pø om pø gennem 50 år. I 1867 forlangte de, at præster og lærere skulle aflægge embedsed og bede for det preussiske kongehus. Så godt som alle nægtede, blev afsat og rejste til Danmark. De kunne jo godt være bleven i Nordslesvig, for alle, der opholdt sig her på fredsdatoen, blev dermed tyske undersåtter. Men de havde jo intet levebrød. Pastor Hans Svejstrup havde i 1861 fået kald i Rødding-Skrave. Han var en livlig og åndsåben og dog jævn mand, som blev skelsættende for Rødding-egnen og var af betydning for hele midt- og vestslesvig. Da han blev afsat, blev han boende i Rødding til 1870, og så kunne han helt hellige sig frit folkeligt og kristeligt arbejde. Jeg har tit hørt Svejstrup på Askov og i Vejen. Da var han en mild og elskelig gammel mand, og man kunne godt forstå, at han i sin ungdom og manddom kunne rive folk med sig. Egentlig er udtrykket forkert, for han var ikke som en flod, men som en dansk å, der dog kommer hen, hvor den vil.

Fader havde som lærer i Rangstrup i ferierne besøgt og talt i grundtvigske kredse i Danmark, f. eks. hos Kold og Ernst Trier. Da han blev afsat, var han tilbudt en plads ved en skole i Danmark, men han ville

blive i Nordslesvig for efter evne at fylde en plads der, og derfor flyttede han foreløbig ned på mormors aftægt i Bovlund. Der blev han indkaldt til preussisk kontrolforsamling for personer, der havde været soldat. Han nægtede at møde med den begrundelse, at som lærer var han militærfri. At han frivillig var gået med på dansk side i 1864 var en privatsag, der ikke kunne medføre militærpligt. Fader blev underkendt ved første instans, men appellerede. Da han i rette tid underhånden fik at vide, at der var udstedt arrestordre mod ham, gik han under jorden. Da han først ventede at få ret ved øverste instans, hvilket kunne tage lang tid, modtog han et tilbud om at blive forstander for Vejstrup højskole. Først på året 1870 fik han at vide, at det ministerium i Berlin, som han havde klaget til, havde givet ham medhold. Det var typisk for konge- og kejsertidens retshåndhævelse. Nu kunne han frit vende hjem. Han købte et husmandssted med gamle bygninger og byggede nyt stuehus med skolestue og en stor sal for moders medgift. Som dygtig landmand kunne han mestensdels leve af husmandsstedet, og nu havde han lokaler til at kunne drive folkeligt og kristeligt arbejde i den udstrækning, som det nu ville lykkes. Det kan lyde, som om han var en soldat, der købte sig en kanon for at begynde på egen hånd. Noget er der om det, for der var ikke en kreds, der havde opfordret ham til det, men enkelte havde ytret ønske om det, og han vidste, at der var jordbund.

Den tid gik grundtvigianere med bredskygget hat (dog ikke her) og kvinderne med sølvpil i håret. Man afskyede den sorte skole, lagde ikke vægt på faglig uddannelse, organisation og faste aftaler.

De tyske myndigheder hindrede, at der blev en friskole. Skolestuen blev senere benyttet til konfirmandundervisning forbundet med efterskole for dem. Dertil blev holdt en lærer eller lærerinde.

Fader indbød til møder i salen, hvor der blev holdt foredrag om folkelige og kristelige emner, mest af fader, når det var muligt af andre. Tiest Appel, ofte præster fra Danmark eller højskolelærere. Appel havde talt i kredsene omkring Forballum og Øster Aabølling. Nu begyndte også fader at komme derud til gengæld for, at Appel kom til Bovlund.

Snart udviklede der sig en praksis: Hver anden søndag var det kristeligt møde i faders sal. Hveranden gang om formiddagen med kristeligt foredrag af fader. Hvertandet møde var og kaldtes „Stoemøe“. Det blev holdt om eftermiddagen som en gudstjeneste med et folkeligt møde bagefter. Fader måtte skrive mange breve for at få talere til dem. 1873 blev Svejstrup idømt 100 daler, fordi han havde forrettet dåb og nadver i Bovlund. Han og andre havde tit gjort det samme før.

Hveranden søndag var fader i Forballum (hvertil der var 4 mil). Der

skiftedes der også med små og store møder. Den søndag, da der i Forballum var formiddagsmøde, altså hver 4. søndag, var der „Stoemø“ i Øster-Aabølling, hvortil der var 2 mil og derfra 5 mil til Bovlund.

De tyske kirkemyndigheder truede med, at man ville blive udstødt af landskirken, hvis man lod sig kirkelig betjene af andre end sognepræsten. Det vendte man om og udtrådte af statskirken, først i Rødding, senere på vestkysten. Bunde Refslund den ældre med familie udtrådte 1872.

Den tyske pastor Holm i Agerskov meddelte i 1874, at der var 14 med familie udtrådt — vel her på egnen. Denne udtrædelse, som man altså holdt for rigtig og nødvendig, virkede hindrende for tilgangen, for nogle grundtviggpåvirkede var så bundet af sognekirken, der havde randet deres og deres forfædres tilværelse, så de ikke ligefrem kunne bryde med den. Myndighederne skiftede syn på det, så de søgte at hindre udbredelsen, og så faldt den bort.

Der var ingen bestyrelse eller formand i kredsene. Fader talte med deltagerne om tvivlsspørgsmål. Der var ingen forhandlingsprotokol — selv efter hans præstevielser fik de kun en kirkebog. Der var ikke noget bestemt om hans løn. Nogle steder havde man det på samme måde i lignende kredse i det gamle land. Man ofrede — i Forballum og Øster Aabølling gik en tallerken rundt efter møderne. Fader noterede, hvad han fik. I førstningen lå det omkring 800 mark årlig, og han fik noget mindre fra en sønderjydske interesseret kreds i Danmark, som kaldte sig Danebrog. Efterhånden steg det her til 1200 mark, foruden naturallier. Det var i virkeligheden en god ydelse, for mangan bonde havde ondt ved at klare sig — og pengene havde jo da stor værdi.

1874 udstedte tyskerne forbud mod, at kongerigske præster talte i Nordslesvig. Det medvirkede til, at Cornelius Appel blev præsteviet. Bovlundkredsen og vestkysten havde så kun ham til at forrette de kirkelige handlinger — i den tid, han kunne ofre fra sin hovedvirksomhed i Rødding.

Appel var en meget betydelig mand. I anskuelse var han på linie med Svejstrup, men ellers var de meget forskellige. Appels høje intelligens gjorde, at han var behersket i fremtræden, men man havde indtryk af, at der gik stærke bølger i hans ind. Han har sikkert kendt til skrupler — og lykken ved at overvinde dem.

Fader var vokset sig til sit blivende grundtvigske stade gennem nogle pietistiske ungdomsår — hvis bekendetrang han stadig beholdt præg af. Han beholdt sit sønderjydske mål, og kunne på det tale, så bønder forstod ham. Og da han havde en vid horisont, kunne han samtale med folk om, hvad der åndeligt var fremme, og om, hvad der

timeligt optog eller trykkede dem — og give dem gode råd. De fleste i kredsen så op til ham og holdt af ham som en ven.

Når jeg har forsøgt at skildre frimenighedens forudsætninger, så har jeg kun talt om bønder — simpelthen fordi der var næsten ingen andre. Det var ikke et udsnit af folket. Nis Jensen og Luise nedsatte sig som købmandsfolk samme år, som faderen blev præsteviet, og de var fulgt med. Snart kom høker og spillemand Chr. Ratzer, Rangstrup, arbejdsmand Lorens Christiansen, Nymark og skrædder Thomas Petersen, Goldbæk. Ellers var der stadig den samme kreds af gårdejere (hvoraf nogle døde) gennem de mange år af stilstand og begyndende tilbagegang, indtil udvandringen ophørte, og der fra højskolerne kom ny tilgang *fra alle klasser*. Denne afsondrethed kom ikke alene af bondehovmod, men fra, at vi ikke som i Rødding havde haft vakte håndværkere og husmænd, der var blevet grundtvigpåvirkede. Derfor var der heller ikke her som i Rødding en tone, der stammede fra de gudelege forsamlinger. Fader savnede den — men ønkede naturligvis ikke, at de skulle skabe sig til den. Selv hos folk, hos hvem det hjertelige spillede så stor en rolle, som de to Bunde Refslunder var der sky for at tale om, hvad der lå dem dybest på sinde. Og selv den livlige og oprindelige Thomas Refslund i Vellerup havde denne blu med afsky for, hvad der endog kun kunne smage af skaberi.

Fra tysk, blakket og landskirkelig side blev der sagt, at det var politik, der var grunden til frimenighederne. Der er ingen grund til at skjule, at utilfredshed med statskirkepræsterne var medvirkende. Selv om de prædikede på dansk, så var det med tysk form for ånd. En sagde med rette, at de brugte ikke højdansk men talte efter skriften — med mik og dik. De benyttede en tillæst, unaturlig patos, der vekslede fra hvisken til råb. Jeg hørte en statspræst ved en begravelse, hvor jeg døjede med at lade være at le. Når han dæmpede stemmen, sank han ned i knæene, så kun hovedet forblev synligt over prædikestolens kant, for så atter at fare op som en trolde af en æske, helt op på tærne, når stemmen gik i højden og fik kraft.

Der har naturligvis været gode, ærlige folk blandt dem, men vi kunne ikke forstå, at de, skønt lutheranere, kunne være med til at ville berøve os vort modersmål, og at ønske, at vi måtte blive tyske, omend med lempe. Ikke helt få, f. eks. pastor Jacobsen og Priess og et par flere anså vi, vist med rette, for at være dårlige mennesker. Er det egentlig så mærkeligt, at deres gennemsnit lå under almindelig menneskelig standard, når man husker, at forudsætningen og kravet fra deres foresatte var, at de med lempe skulle være medvirkende ved tortyskningen.

Nogle få gjorde det ikke — og blev ugleset og generet af deres foresatte.

Beskyldningen for, at det kun var politik, var hen i vejret. De, der dannede frimenighed, havde gennemgået en sådan folkelig og kristelig udvikling, så de ikke kunne nøjes med den tyske statskirke.

I kaldsbrevet til fader havde de 20 blandt andet skrevet: Vi dølger ikke for os selv, at vor stilling kan blive vanskelig nok, såvel overfor den verdslige øvrighed, som med hensyn til, at vi boer meget spredt „og ikke er vidt i kristeligt liv“. Det sidste kunne andre jo også have grund til at sige. Om dette er det mere end vanskeligt at skønne, særligt som de nu engang var, og som jeg har forsøgt at antyde. Ulig lettere er det at se, at det var ærlige, reelle folk, som det nationale havde gjort åndelig vågne, og hvis historie havde givet en personlig lødighed, som vi i andet, tredie og fjerde slægtled ikke kan have, fordi vore forudsætninger er andre.

Hejmd. 27.—29. 9. 1950.

Sønderjydske bidrag til helbredelsen af fodvrid

AF AUGUST F. SCHMIDT

I vor gamle folkeoverlevering findes der de mærkeligste oplysninger om, hvorledes man f. eks. i fordums tid søgte at blive hjulpet mod sygdom og anden modgang. Lige fra kejseren til tiggeren greb man som ud i et mørke efter hjælp, hvor man mente denne var at finde. Hyppigt søgtes bistand hos trylleformler, amuletter med rebus-indskrift o. s. fr. Og forbavsende er det at erfare, at man lige ned til vore dage har ment at blive hjulpet ved at fremsige en eller anden trylleformel og samtidig foretage en handling, som mentes at være nyttig for den pågældende sags fremme.

Et lærerigt eksempel herpå findes i fru *Ingeborg Møllers* erindringsbog fra *Flensborg*: „— og de troede at hjertebånd kan bryde“ (1946), side 180. Heri fortæller fru Møller (1867-1945), hvorledes hun som barn søgte hjælp hos sin fader, når hun skulle have stillet smerterne efter en mindre forbrænding. De gik da straks i eenrum i den halvmørke, „bedste“ stue. I tavshed tog han da sin lille datters hånd, hvorefter han i hurtig afveksling snart mumlede noget og snart blæste stille og let — og stadig i form af et kors — hen over det smertende sted. Ceremonien varede temmelig længe, og Ingeborg lagde mærke til, at den foregik i tre tempi, og at faderen, i hvert af dem hviskede det sam-

me. Hun lagde endvidere mærke til, at enkelte ord som „Jesus“, „Maria“ og „Bjerget“ forekom flere gange. Når faderen var færdig med at blæse og mumle, mærkede den lille datter ingen smerte mere. „Var det nu min tyrkertro på far, der gav mig herredømme over mine nerver, eller var det simpelthen kun den langvarige og konstante afkøling ved pustningen; som virkede?“

Da Ingeborg Møller omtrent var voksen, skulle hun en dag børste sin fars tøj. Hun vendte da lommerne for at børste dem rene, og her fandt hun i en af dem en lille, slidt seddel, hvorpå der stod et vers på seks linjer om den lille Jesus, der ved Marias hånd vandrede op ad bjerget. Her var den formel, hendes far plejede at mumle. Ingeborg Møller skyndte sig med at lære verset udenad, hvad der faldt hende let, og hun kunne huske det i mange år. Fru Møller føjer til: „Skønt verset selvfølgelig ikke havde mindste indflydelse ved den smertestillende ceremoni ud over at trække tiden ud, er jeg dog ked af, at jeg nu ikke mere kan huske det så vidt, at jeg kan gengive det i sin helhed“.

Det vers, Ingeborg Møller ikke kunne huske, er dog på grund af hendes meddelelse let at identificere. Det er den gamle formel med vrid og blod, der har været kendt i dansk almueoverlevering ned til vor tid. Vi skal høre formlens ordlyd efter *Laust Arnums* fremsigelse i en optegnelse til H. F. Feilberg:

Vor Herre Kristus og Jomfru Maria
op og ned ad bjerget red.
Vor Herre Kristus hans hest sin fod forvred.
Stod han af og med sine hellige ti gudsfinger tog ved
og sagde: ben til ben, sen' til sen',
blod til blod og kød til kød.

Laust Arnum (1835—1908) var som bekendt gennem mange år en fremragende landmand i *Bovlund* og havde historiske interesser, så det er let nok at forstå, at han har bidt mærke i den særegne formel mod fodvrid og har husket den gennem årene.

En kone i *Nordborg* på Als signede og læste over al slags skade endnu i 1921 med disse ord: „I Vorherres Jesu navn led til led, ben til ben, kød til kød“. Her har vi en halvvejs glemt mindelse om formelen, meddelt 1921 af M. Esbensen fra *Svendstrup* til dr. phil *Ferdinand Ohrt* (1873—1938), der var fra *Sandbjerg* i Sundeved, hvor hans far var godsinspektør og hyppig gæst på Nørremølle.

Ingen anden dansk trylleformel er overleveret i så mange variationer som signelsen om Kristi foles fodvrid. Den findes på dansk grund i over 50 mer eller mindre forskelligartede optegnelser. Ældst i tid er optegnelsen fra *Flensborg* fra år 1608, i en plattysk form, der meget

nær ligner den af Laust Arnum huskede form. Det kan se ud til, at formlen har været vel kendt i Flensborg gennem århundrederne, siden Ingeborg Møllers fader, slagtermester Partsch anvendte den og troede på den i 1870erne. I *Landeby*, hvor Laust Arnum havde sit barndoms hjem, har man sikkert også i afvigte århundrede benyttet de gamle magtord, der endog i 1921 kunne gøre fyldest i Nordborg.

Den gamle vridformel kan ikke påvises længere tilbage i tiden end tidligst ca. år 900 e. kr. f. Den bringer bud fra et lag i folkereligionen, der ikke er gennempræget af højkirkens normer. Munke og lavgejstlige er ophavet til formler som den om Jesu foles forvredne fod og mange andre lignende formler mod sygdomme og ulykker. Adskillige af disse formler tilhører et niveau, der ligger adskilligt fjernere fra det højkirkelige end legendeviser og helgenhistorier plejer, og de er livstegn fra en fjern tids kredse (af lavgejstlige), som ellers ikke påviseligt har efterladt sig åndsprodukter. Det ældste og ofte længste stykke af formlernes for os synlige historie ligger sædvanligvis udenfor Danmark. Dette er også tilfældet med formlen om vrid og blod. Den er mest kendt i en formel, der er optegnet i det 10. hundredår og som blev fremdraget 1841 i et gammelt gejstligt håndskrift i Merseburg. Den var heri skrevet på oldtysk, og den ene af de episke trylleformler er affattet på vers og indeholder hedenske gudenavne. Der er i tidens løb fremstået en hel videnskabelig litteratur om den navnkundige merseburgformel, der, som man kan forstå af det ovennævnte, førhen var så velkendt i Danmark, hvor den flittigt blev brugt i praksis. Digtet fra Merseburg, med sine hedenske gudenavne, er antagelig digtet af en hedning i en halvkristnet egn, på grundlag af et kristent forbillede. Som hedensk efterdigtning bliver Merseburgformlen et interessant minde fra hedenskabets sidste fase i Tyskland.

Det ligger nær at tænke sig gejstlighed i senmiddelalderen og handelsfolk og soldater (dengang og) endnu i århundredet efter reformationen som hovedformidlere. Mundtlig import nede ved sproggrænsen har næppe haft større betydning for hele landet.

Formlen er et lærerigt vidnesbyrd om, hvorledes man i gamle tider mente at kunne helbrede sygdomme, senesprængninger, blodflod o. s. fr. ved at fremsige trylleord, der troedes at indeholde helbredende kraft. Troen på *magi*, umiddelbar kraftoverføring fra de udtalte ord og til det syge sted, er forudsætningen for den digterisk formede trylleformel, der blev udtalt, når et forvredet lem skulle helbredes (sættes i led eller lign.). Og man mente også at kunne standse blod ved at trykke det åbne sår sammen og fremsige de kraftmeddelende trylleord. Den iagttagelse, at et sår kunne gro til og læges, når det blev trykket sammen (forbundet), har vel været med til at styrke troen på tryllemagtor-

dene, idet man må gå ud fra, at de er blevet læst, mumlende eller højt-fremsagte over det sår, som det netop var af interesse at få helet. Natures egen helbredskraft har vel ofte været forudsætningen for troen på mange gamle trylleformlers viderelevn og store udbredelse.

Om vor formel om Kristi foles fodvrid har den ovennævnte folke-mindeforsker, dr. Ferd. Ohrt, skrevet en disputats: „Vrid og blod“ (1922), ligesom han i sin bog: „Trylleord, fremmede og danske“ (1922) har givet alle tænkelige oplysninger om det vidtstrakte og vanskelige emne, som tolkningen af gamle signaler, trylleformler osv. er. Dr. Ohrts lærde bøger giver et stærkt indtryk af det åndelige mørke, millioner af mennesker har levet i, når man tænker på, hvilke midler det var, de søgte at støtte sig til, når de trængte til hjælp mod sygdomme og sot, onde mennesker, vilde dyr, torden og lynild og meget andet.

F. Ohrts videnskabelige gerning er af høj værdi, og han er en af de største forskerbegavelse, der er udgået fra Sønderjylland (se Sønderjydske Aarbøger 1939). Han har til sin forskning over vrid- og blod-formlen ikke kunnet gøre brug af Ingeborg Møllers barndomsminde fra Flensborg, da det først er kommet til offentlighedens kundskab efter Ohrts død. Derimod har han i sin forskning inddraget Laust Arnums meddelelse af formelen såvel som brudstykket fra Nordborg, ligesom han naturligvis har gjort særlig meget ud af formelen fra Flensborg fra 1608.

Det er fornøjeligt nok at tænke på, at Sønderjylland har ydet virkningsfulde bidrag til den sønderjydske lærdes undersøgelse af formelen, der skulle helbrede mod vrid og blod.

Hejmd. 23. 10. 1950.

Som opmærksomme læsere allerede har set, er arkivar Iversen fra årets begyndelse trådt ud af redaktionen, og med fortegnelsen over dagbladsartikler bringer vi i dette hefte det sidste resultat af hans medvirken i redaktionen. Selv om vi forstår, at hans andre hverv har nødsaget ham til at frigøre sig, beklager vi det stærkt, fordi vi vil savne hans indsigt og rolige energi; men vi vil takke ham for godt samarbejde og håbe på, at hans anbringelse ved en af historiens kilder også fremtidig må komme månedsskriftets læsere til gode.

Redaktionen.

Fortegnelse over dagbladsartikler 1950

vedrørende sønderjydske historie m. m.

VED NEUMANN, IVERSEN OG STENZ

Følgende forkortelser er anvendt: Dann. = Dannevirke, Fl. A. = Flensborg Avis, Hmdl. = Hejmdal, Hzt. = Südschleswigsche Heimatzeitung, J. T. = Jydske Tidende, D. Nordschl. = Der Nordschleswiger, Sønderj. = Sønderjyden, Vestk. = Vestkysten.

Almindelig historie.

- Brøndegaard, V. J.: Tro om træer, Fl. A. 1.-8., 2.-8., 3.-8., 4.-8.
Büchert, A. Lorenz: 1920 — 14. marts — 1950, Fl. A. 14.-3.
Büchert, A. Lorenz: Der Abstimmungstag von 1920, Hzt. 14.-3.
Damm, Chr.: Når vesterhavet raser, Vestk. 29.-6.
Eide, Astrid Krüger: CDU og afstemningen i 1920, Fl. A.: 24.-11.
Friis, Niels: Christian den syvendes teater på Gottorp, Fl. A. 15.-11.
Gregersen, H. V.: Delingstanken i sønderjydske historie, Hmdl. 25.-9.
H., E.: Orgelpositivet i Slesvigs præidentkloster, Fl. A. 19.-8.
Hanson, H. A.: Slaget ved Isted 1850 skildret i et ukendt brev, J. T. 20.-7.
Hougaard, Anton: Brødremenigheden i Christiansfeld, Vestk. 22.-3.
Jacobsen, I. C.: Stemmerreglerne ved folkeafstemningerne i 1920, Fl. A. 31.-3., 1.-4.
Jensen, N. A.: Det kan se gråt og blive godt. I. Præsten Claus Lund, Agerskov — II. Frimenighed — III. Breve, Fl. A. 12.—14.-5.
Jessen, Tage: Spredte træk fra afstemningstiden, Fl. A. 14.-3.
Jørgensen, Holst: Den forsvundne grænsepæl (Altona), Fl. A. 10.-3.
Kamphøener, Morten: De danske sejr ved Isted, J. T. 23.-7.
Langholz, Carl: Da aabenraaerne blev kaldt til ro og orden (anno 1600) Hmdl. 1.-9.
Michaelsen, Peter: Minder fra afstemningsdagen 14. marts 1920, Fl. A. 14.-3.
Petersen, Hjalmar: Lyrskov hede (mindesmærket i Skibelund), Fl. A. 30.-6.
Rasch: Max: Lose Blätter schleswigsche Heimatforschung, D. Nordschl. 5.-8., 26.-8., 9.-9., 30.-9., 7.-10.
Reumert, Eigil: „Jeg har andre instrukser“ (v. Plessen i Tønder 1848). Dann. 7.-1.
Roos, Carl: Harmonien i gamle dage, J. T. 7.-11.
Schmidt, Aug. F.: Bækhesten, Dann. 12.-1.
Schmidt, Aug. F.: En gæst på Bovlund bjerg, Hmdl. 14.-8.
Schmidt, Aug. F.: Nyt om guldhornene, Dann. 22.-7.
Sieverts: Da Højer-egnen var krigsskueplads, Vestk. 22.-6.
Sieverts, lektor: Da Danmarks konge blev myrdet, Vestk. 5.-8.
Stevns, Arne: Opmarchen til slaget ved Isted, Jyllandsp. 24.-7.

- Telling, Søren: Vejene — rynker i landets gamle ansigt, Fl. A. 21.-4.
 Thygesen, Frants: Landdagsvalget 1950, Fl. A. 26.-8.
 Nyt, opsigtvækkende fund i Rungholt-området (landsby), Fl. A. 15.-9.
 Dänenkönig aus Pommern im Kampf mit Holstein (Erik af Pommern),
 Hzt. 15.-4.
 Mønt-fund i Sydslesvig fra det 15. og 16. århundrede, Fl. A. 23.-3.
 Im Zwielight der Geschichte (Prinsen af Nør i marts 1848).
 Hzt. 23.-12.
 Korsør—Kiel i 170 år, Fl. A. 21.-3.
 Dagbogsblade om danske i preussisk militærtjeneste (i 1880erne)
 Sønderj. 7.-1.
 Lidt landevejs-historie fra Haderslev vesteramt, J. T. 12.-1.
 Gamle præstegårde i Haderslev amt, J. T. 7.-9.
 Sylter Weinacht in alter Zeit, Hzt. 23.-12.
 Af en gammel sønderjydes livserindringer, Fl. A. 15.-3.
 Fra „Bossernes“ tid i Sønderjylland, Dann. 28.-9.

Enkelte lokaliteter.

Haderslev amt.

- H a d e r s l e v.** Et laug fylder 110 år (sadelmagerlauget), J. T. 20.-4.
 Hundrede år siden, Katedralskolen blev dansk gymnasium,
 Dann. 7.-10.
 Tredive år efter, Dann. 31.-1., 3.-2., 7.-2., 9.-2., 10.-2.
 Da alpejægerne besatte Haderslev, J. T. 26.-1.
 Behrendt, A. H.: Da Haderslev postkontor igen blev dansk,
 Dann. 17. 5.
 Da Kristuskirken blev lukket af en tysk pikkelhue, Dann. 15.-9.
 Haderslev domkirke, J. T. 22.-12.
H a l k. Schröder, Lorenz: Den store kæmpesten „Napsten“ i Hejsager
 Dann. 20.-4.
H a m m e l e v. Da der fremstilledes spejlglass i Kristiansfeld, J. T. 1.-6.
 Jordskælv ved Kristiansdal år 1800, J. T. 30.-5.
H o p t r u p. Mstrup andelsmejeri 1890—1950, Dann. 10.-1.
L i n t r u p. En landsbykirke der forfaldt (Dover), J. T. 22.-4.
M a n g s t r u p. 800årig landsby (Simmersted), J. T. 19.-3.
R ø d d i n g. Gamle minder fra Røddinggaard, Dann. 5.-1.
S t a r u p. Mod jul i Starup, Dann. 18.-12, 20.-12.
S t e p p i n g. Mindesten i Stepping for de jydsk herregårdsskytters
 fører, J. T. 11.-6.
T o f t l u n d. Toftlund elektricitetsværk har 50 års jubilæum,
 Dann. 25.-1.
V a n d l i n g. Da Vandlinggaard var adeligt herresæde, J. T. 29.-10.
V e d s t e d. Direktør Callø om Vedsted landbohjems forhistorie,
 Dann. 12.-12.

Sønderborg amt.

- S ø n d e r b o r g** kirkes prædikestol 350 år, J. T., 27.-12.
N y b ø l. Lausten-Thomsen: Nybøl vejrmølle, Hmdl. 18.-3.
 Andersen, P. K.: Fra *Nybøl kirke* på Sundeved, Fl. A. 19.-8.

Tønder amt.

- Tønder. Sieverts, Kaj: Tønder for 30 år siden, Vestk. 12.-6.
Petersen, Andreas: Elhjempold og de elhjemske enge, Fl. A. 13.-9.
Brede. Bredepræsten forstod ikke sin tid (Dokument fra 1878),
Sønderj. 11.-12.
Burkahl. Tønder amts sidste stubmølle falder (Saksborg),
Vestk. 13.-4.
Højer. Da Højer var trafikknudepunkt for badegæster fra alle lande,
Fl. A. 27.-5.
Skærbæk. Ryge, Joh. Chr.: I genforeningens tjeneste, Fl. A. 1.-5.

Åbenrå amt.

- Bommerlund. Jørgensen, Holdt: Af en kendt sønderjydsk lands-
bykros historie, Fl. A. 7.-3.
Graasten. Schellerup, V.: For 30 år siden (Graasten), Fl. A. 1.-6.
Ø. Løgum s. Nordschleswigs einziger Runenstein (om Hærulfste-
nens hjembringelse), Hzt. 25.-10.

Egernførde kreds.

- Altenhof. Jernveds smukkeste herregård blev britisk residens
(Altenhof og Reventlow-slægten), Fl. A. 10.-6.
Louisenlund. Den danske kongedatters hvide slot blev kostskole
Fl. A. 22.-4.
Mysunde. Sliens sagnomspundne historiske færgested, Fl. A. 3.-6.
100 års dagen for slaget ved Mysunde, Fl. A. 13.-9.

Ejdersted kreds.

- Ejdersted. Hvor fastlandet trodser havet yderst mod vest,
Fl. A. 24.-6.
Ingen plads til herregårde i Ejdersted, Fl. A. 18.-3.

Flensborg kreds.

- Flensborg. Skt. Knudsgildets gamle traditioner, J .T. 25.-6.
Gelting. Gelting birk, Fl. A. 2.-4.
Grundtofte. Det værdifulde barok-orgel i Grundtofte kirke,
Fl. A. 15.-7.
Hyrup. Angels højeste bjærg gemt bag skoven, Fl. A. 27.-5.
Kværn. Skærsbjerg — Dybbøl — bankes smukke modstykke
i Angel, Fl. A. 11.-3.

Husum kreds.

- Bredsted. Bredsted ved en milepæl, Fl. A. 8.-10.
Breklum. Breklum, Fl. A. 25.-3.
Nørre Håsted. De høje poplers hvisken ved mølledammens
bred, Fl. A. 13.-5.
Okholm. Hvor lavlandets lurende fjende tæmmes bag havdiget,
Fl. A. 7.-5.

Rendsborg kreds.

- Rendsborg. Et gammelt værtshus fra kongens fæstning Rends-
borg, Fl. A. 29.-7.
Hohn. Ved Europas mest stabile grænse gennem tusind år,
Fl. A. 17.-6.

Slesvig kreds.

- Slesvig. Det gamle orgel i Slesvig domkirke, Fl. A. 8.-4.
Arnæs. De opgav alt for frihedens skyld, Fl. A. 15.-7.
Frederiksstad. Bomben af Friedrichstadt, Hzt. 28.-10.
Lyrskov. Langs hærvejen mellem Lyrskov og Isted, Fl. A. 22.-7.

Sydtønder kreds.

- Aventoft. Lukkede grænsebomme foran Sydslesvigs vestlige vindue, Fl. A. 20.-5.
Ladelund. Det gamle herredsskel blev forfremmet til landegrænse, Fl. A. 2.-7.

Personalhistorie.

- Jørgensen, Jørgen: Tørvebonden (Lorenz Büchert), Fl. A. 13.-7.
A. L. Büchert zum Gedenken, Hzt. 8.-7.
Hermansen, K. M. Degnen Hans Christian *Fuglsang* i Skodborg, Dann. 9.-1.
Olsen, Ingvar: *Hammer* kæmpede for Slesvig i 48 og 64, Dann. 19.-5.
Ladevig, Wilh.: Vennerne H. V. *Bissen* og Paul *Harro Harting*, Fl. A. 12.-10, 13.-10.
Harro Harring, Hzt. 5.—6.-7.
Reumert, Eigil: Hans *Helgesen*, Dann. 3.-10.
Stolte minder sammen binder. (om *Viggo v. Holstein Rathlou*), Dann. 9.-6.
Schmidt, Aug. F.: Pastor *Jensinius Johansen*, Haderslev, Hmdl. 25.-7.
Telling, Søren: *Kloppenborg* ved Isted 1850, Fl. A. 23.7.
Hersbøl, E.: En sønderjydske forfatterinde (*Hansigne Lorenzen*) Fl. A. 30.-11.
Mellem æolskarpe og kniplinger (*Hansigne Lorenzen*), J. T. 26.-3.
Jensen, N. A.: En julens mand (*Reinhold Lund*), Fl. A. 21.-12, 22.-12.
Jensen, N. A.: De ædles æt dør aldrig ud. — I. *Signe Læssøe* (oberst *Læssøes moder*) — II *Frederik Læssøe* — III. *Adolf Burchardi*, Fl. A. 22.-7., 23.-7., 25.-7.
Christiansfeldermaleren *Jeppe Madsen Ohlsen*, Dann. 17.-10.
Hvorslev, P. F. Boye: Et smukt slægtsminde (*Niels Christensen Nielsen*), Dann. 16.-3.
Brodersen, Fr.: *Ludvig Nommensen* fra Nordstrand, — *Batakkernes apostel*, Fl. A. 19.-7.
Helms, H. J.: En af de trofaste i landet (*Jakob Petersen, Mjolden*), Fl. A. 3.—4.-5.
Jørgensen, A. Holst: En glemt officer fra Treårskrigen (løjtnant *Paul Poulsen*), Fl. A. 8.-10.
Jensen, Jens Marius: Pastor *Ring* og de unge sønderjyder, Fl. A. 22.-10.
Brodersen, Fr.: *Flensborgeren Hans Chr. Schmidt*, Fl. A. 11.-3., 12.-3.
Kamphøener, Morten: Danmarks vovehals (*Peder Skram*), J. T. 22.-10.
Kamphøener, Morten: Skram-slægten er fra Vestslesvig, J. T. 25.-10.
Über Theodor Storms Vorfahren in Nordschleswig, Hzt. 23.-12.

I serien:

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland

er udkommet

- Nr. 1 Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Kr. 3,— (medlemmer kr. 2,25).
- Nr. 2 *Bonden, der blev landråd*. Minder fortalt af domæneforvalter P. J. Refshauge: (udsolgt).
- Nr. 3 *Tønder gennem tiderne I*. Kr. 12,— (9,—).
Tønder gennem tiderne II. Kr. 10,— (7,—).
- Nr. 4 M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. Kr. 6,— (4,50).
- Nr. 5 Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Kr. 8,— (4,—).
- Nr. 6 *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt: Kr. 5,— (3,—).
- Nr. 7 *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. Kr. 4,50 (3,—).
- Nr. 8 Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Kr. 4,50 (3,—).
- Nr. 9 Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. Kr. 2,75 (2,—).
- Nr. 10 *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Kr. 10,— (6,—).
- Nr. 11 Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjydsk slægtstavlelitteratur*. Kr. 2,75 (2,—).

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne hos samfundets kasserer, adj. Knud Fanø, Frilandsvej 21, Tønder.

Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen.